

Oversigter.

Fra den svenske Storhedstid.

Af

C. O. Bøggild Andersen.

Der er i de senere aar fremkommet en række betydningsfulde bidrag til belysning af Sveriges historie i det 17. aarh., hvoraf flere (bl. a. Curt Weibulls og Eli F. Heckschers) tidligere har været omtalt i Hist. Tidsskrift. Her skal opmærksomheden henledes paa enkelte andre værker.

Emnet for arkivar Einar Wendts *Det svenska licentväsendet i Preussen 1627—1635* (Uppsaladissertation 1933) er den svenske toldpolitik i de preussiske havne, især Danzig og Pillau, i aarene fra 1627, da den svenske regering begyndte en varig toldopkrævning her, og til Stuhmsdorfstilstanden 1635, da den atter gav de besatte preussiske omraader fra sig. Wendt har foretaget indgaaende studier i svenske arkiver, især kammer- og krigsarkiverne, og belyser paa grundlag heraf den svenske toldopkrævning i Preussen fra baade administrativ, finansiel og politisk synsvinkel. Oprindeligt var hovedformaalet med Danzigtolden vistnok at øve en pression paa Danzig for at formaa byen til neutralitet i Sveriges krig med Polen, men den viste sig snart, som de andre skatteudskrivninger i Preussen, at kaste saa store indtægter af sig, at den ydede en betydningsfuld hjælp ved finansieringen af krigen 1626. Danzigtolden opkrævedes dog dette aar kun i kortere tid, da Sverige veg tilbage for at udæske hertugdømmet Preussen og de i dets export saa stærkt interesserede vestmagter Nederland og England. Da Königsbergkøb-

manden Georg Storck i efteraaret foreslog Gustav Adolf at forhøje tolden og saaledes øge dens provenu, under henvisning til de »licenter«, som i Nederland opkrævedes af vareudvexlingen med fjendelande, tog kongen heller ikke raadet til følge. I sommeren 1627 viste det sig imidlertid stadig vanskeligere at finansiere krigen; samtidig nærrede man fra svensk side frygt for, at den af kurfyrsten af Brandenburg i Pillau opkrævede told skulde havne i den polske konges lommer. Den svenske konge beslaglagde da den brandenburgske Pillautold og overdrog dens opkrævning for svensk regning til den hollandske købmand Pieter Spierinck. Samtidig søgte man for at knægte Danzig at lede den polske litaviske Østersøhandel herfra via Pillau over Elbing eller Königsberg: svenske krigsfartøjer krydsede langs kysten for at afspærre Danzigsejladsen, og 1628 forlagdes toldoppebørselen fra Danzigs red til Pillau.

Wendt redegør udførligt for den svensk-preussiske toldadministration, som lededes af Spierinck og hans brødre under overkontrol af generalguvernøren Axel Oxenstierna. Den byggede paa den før den svenske okkupation bestaaende ordning, men satserne sattes væsentligt op. I øvrigt mener Wendt at kunne fastslaa, at de af alle skippere og købmænd saa forhadte Spierinck'er næppe kan beskyldes for at have begaaet overgreb i modstrid med de dem givne instruxer og til egen profit. Men de var stærkt interesserede i, at tolden inddreves effektivt, da de selv oppebar 5 pCt. af intraderne. Ved Altmarkforliget 1629 beholdt Sverige sin ret til toldopkrævning i Preussen. Ved Tiegenhoftraktaten 1630 maatte Danzigerne give deres samtykke til svensk toldopkrævning for byens red. Det er en selvfølge, at hverken de nederlandske eller engelske købmænd saa mildt til det spierinckske toldsystem. Det fik i Nederland bl. a. udtryk ved de her førte forhandlinger om subsidier til Gustav Adolfs tyske krig. Baade Oxenstierna og kongen ansaa dog toldindtægterne for vigtigere end subsidierne, og det lykkedes ikke de baltisk-kommercielle interesser i Nederland at faa Generalstaterne til at skride kraftigere ind paa dette punkt over for forbundsfællen i kampen med Habsburg. Karl I.s politik

prægedes af det samme hensyn, og Christian IV. af Danmark—Norge, der naturligvis i den svenske toldtægt i de preussiske havne saa et indgreb i hans paastaaede rettigheder som herre over den sydlige Østersø og desuden frygtede nedgang i Sundtolden som følge af de hindringer, den skabte for Østersøfarten, vovede efter Lübeckfreden heller ikke en kraftigere aktion, var desuden stærkt optaget af den bremen-verdenske kandidatur og fjernedes fra sine naturlige forbundsfæller Nederlænderne ved sine egne toldpaalæg i Sundet og ved Elben. Først da Altmarkforliget 1635 udløb, samtidig med at Sveriges politiske position efter Nördlingenslaget var betydeligt svækket, maatte den svenske regering ved Stuhmsdorfstilstanden bekvemme sig til at afvikle sine preussiske affærer. Men Axel Oxenstierna, der ogsaa fra Tyskland havde haft overledelsen af det preussiske licentvæsen, gik højst ugerne med hertil og kritiserede skarpt Stuhmsdorftraktaten. Det var da ogsaa meget betydelige indtægter, Sverige havde haft af de preussiske tolde. Wendt beregner det for hele tiden 1626—35 til i alt 4.800.000 rdl. Heraf anvendtes 1630—35 ca. 20 pct. til krigen i Tyskland, der i mindre omfang end hidtil antaget finansieredes fra denne kilde, mens indtil 27 pct. hjemsendtes til Sverige. Enkelte aar udgjorde de preussiske toldintrader omkring 30 pct. af hele rigets budgetterede indtægt. For handelen virkede licenterne særligt trykkende i aarene efter 1631, fordi dette aars licenttaxt, baseret paa varepriserne, i det hele bevaredes uforandret, skønt varepriserne allerede 1631 begyndte at synke. Wendt giver i sin redegørelse herfor i tabelform interessante bidrag til oplysning om priserne paa en række preussiske exportvarer. Betydningsfuld er ogsaa hans udredning af sammenknytningen mellem licentsystemet og Gustav Adolfs kobbermøntpolitik. Fra dansk-historisk synspunkt er de svensk-preussiske toldopkrævninger, ved siden af den rolle, som de spillede i det almindelige modsætningsforhold mellem de to nordiske stater, interessante derved, at de aabenbart virkede som et forbillede ved Christian IV.s stærke Sundtoldforhøjelser i slutningen af 1630'erne og ved det mere effektive visitationssystem, som i

Danmark—Norge gennemførtes under Nikkel Helmer Kocks ledelse. Kock var i sin tid kommet i konflikt med Spierinck'erne og deres toldere, men havde samtidig lært af dem (sml. Fridericia: Danmarks ydre politiske Historie 1629—60, II, 288 f.).

Kan Wendts toldhistoriske arbejde siges at have en hovedperson, maa det blive Axel Oxenstierna. Det samme gælder Sverker Arnoldsons Gøteborgsdisputats: *Svensk-fransk krigs- och fredspolitik i Tyskland 1634—1636* (1937). Lige som det Wendtske skrift har den sin fortjeneste ved at uddybe og underbygge tidligere fremdragne grundlinier. Paa et par punkter vender Arnoldsson sig kritisk mod ældre forskningsresultater, men det drejer sig her om forhold af mindre afgørende vægt. Naar han stræber at vise »orsaken till och haltlösheten i Axel Oxenstiernas av samtiden underkända, av historieskrivningen upptagna anklagelse« mod Heilbronnforbundets gesandter Streiff og Löffler for at have overtraadt deres instrux og fuldmagt ved afslutningen af Paristraktaten af okt. 1634, der betød en ophævelse af de svensk-franske subsidietraktater af 1631 og 1633, saa maa han selv indrømme, at Oxenstiernas instrux til de to forhandlere, udfærdiget af »Hr. Reichscantzlers und Directoris Ex(cellen)ttz« og forskellig fra den af Heilbronnforbundets director — Oxenstierna — og consilium formatum udstedte hovedinstrux, »hade onekligen överträtts — till andemeningen« (s. 92). Og naar han betoner, at de fleste historikere har »förbisett« den mellem Oxenstierna og den franske gesandt St. Chamont 22. marts 1636 i Wismar sluttede »interimstraktat« til fordel for de fra begge sider udarbejdede forslag til en mere langvarig og indholdsrig traktat, hvoraf det oxenstiernaske først 1638 ratificeredes af den svenske regering, og som oftest skildres som et enkelt udkast, om hvilket begge forhandlere enedes, har han selv erkendt, at »interimstraktaten« jo ingenlunde først med hans bog gør sin entrée i den historiske litteratur (sml. s. 245 ff.). Men han har unægtelig stillet de nævnte forhandlinger og aftaler i et klarere og rigtigere lys, end det hidtil var tilfældet, og det samme gælder hele det afsnit af svensk ydre politisk historie, som er emnet for hans afhandling. Den er et sobert og

velskrevet arbejde, bygget paa indtrængende studier af svensk, fransk og dansk arkivstof. Selvfølgelig har det svenske arkivmateriale været det tungest vejende, men Arnoldsson viser flere steder, at det ikke slaar til, naar man vil trænge til bunds, og maa suppleres med fremmede aktkilder. Paavisningen heraf giver bogen en betydelig metodisk interesse. Den er desuden, ulig saa mange andre disputatser — ikke mindst om emner af den diplomatiske historie — langt fra nogen kedelig læsning. For en stor del skyldes dette den overordentlige interesse, ikke blot fra svensk, men fra europæisk synspunkt, som knytter sig til Oxenstiernas stræben efter at sikre det, som, i alt fald efter Breitenfeld, blev Gustav Adolfs og hans hovedformaal med Sveriges deltagelse i Trediveaarskrigen — altsaa især tyske — territoriale garantier for det svenske Østersøherredømmes bestand og satisfaktion for alle udgifter, først i anden linie fuld gennemførelse af amnestien for de tyske protestantiske fyrster i de svære aar, som fulgte efter Nördlingenslaget og Heilbronnforbundets opløsning. Men Arnoldssons fremstilling — der følger sig som en fortsættelse til E. Falcks »Sverige och Frankrike 1632—1634« (Uppsala 1911) — er hans emne værdig, klar, kritisk og fast.

Nogen ukritisk beundrer af Oxenstierna er Arnoldsson ikke. Ikke desto mindre fyldes man under læsningen af hans bog med en dyb respekt for denne kloge, viljestærke og udholdende statsmands diplomatiske virken i disse aar. Fra 1634 gled Sverige og Frankrig fra hinanden, og det traadte mere og mere frem, hvor forskellige deres interesser i Tyskland i en række henseender var. Svenskerne led militære nederlag og maatte give afkald paa de franske subsidier, som siden 1631 havde spillet saa stor en rolle for finanseringen af Sveriges krig i Tyskland. Mod øst lakkede stilstanden med Polen mod sin udløben. Hjemme i Stockholm vandt under indtryk heraf, af misvæxtaar og finansnød og manglende fasthed i administrationen ønsket om fred stærkt frem hos raad og stænder. Videst i »defaitistisk« retning gik raadet i april 1636, da det besluttedes at hjemkalde Oxenstierna, som beskyldtes for at ville hindre freden, og er-

statte ham som legat i Tyskland med J. A. Salvius. Memorialen for denne sidste tillod ham, om nødvendigt, at opgive kravet om svenske panter paa tysk jord, ja endog kravet om pengeerstatning til de svenskfødte tropper, naar kun Sveriges udenlandske lejetropper fik deres betaling. Paa dette tidspunkt var det imidlertid klart for rigskansleren, at der ikke uden nye krigerske fremstød fra svensk side lod sig opnaa en antagelig fred med Kejseren og Riget, den, hvormed han forgæves havde forhandlet med kurfyrsten af Sachsen som Kejserens befuld-mægtigede. Det lykkedes ham efter sin hjemkomst i juli 1636 at overbevise sine raadsfæller herom. Han kunde nu faa den subsidietraktat med Frankrig, som han i marts 1636 i Wismar havde fremsat forslag om til St. Chamont, og som den franske regering aug. s. a. ratificerede, men han ønskede ikke at binde Sverige til at fortsætte krigen, saa længe Frankrig vilde det. Muligheden for en tilfredsstillende svensk særfred skulde holdes aaben.

En god ting, som findes i Wendts bog, men fattes i Arnolds-sons, er et navneregister. Fælles for begge forfattere er derimod den usikkerhed, de lejlighedsvis kan vise i gengivelsen af danske navne. Wendt kalder saaledes den danske kansler Christen Friis to gange for »Fries« (s. 160—61); Arnoldsson kender kun den danske by Haderslev under navnet »Hadersleben« (s. 202, 240).

Mens Gustav Adolfs og Trediveaarskrigens ydrepolitiske historie ogsaa tidligere har været genstand for intensive studier fra de svenske historikers side, ligesom der foreligger vægtige baade svenske og danske bidrag til udforskningen af Karl X. Gustavs ydrepolitik, tør det siges, at den periode af Sveriges udenrigshistorie, som strækker sig fra Københavnsfreden 1660 til den skaanske krigs udbrud, har været ret stedmoderligt behandlet. En af årsagerne hertil har sikkert været, at det var en fredsperiode (naar undtages den svensk-bremiske konflikt 1665—66, der fandt sin historiker i K. G. Lundquist). Hvad angaar de nærmeste aar efter 1660, kom vistnok hertil, at det vidstes, at en svensk historiker gennem en aarrække forberedte

et arbejde om svensk ydrepolitik i disse aar. Længe var Birger Fahlborg om at samle og bearbejde det nødvendige materiale i svenske, danske, tyske, franske og hollandske arkiver. En fortrinlig afhandling om den svenske udenrigshandels kaar og udvikling 1660—75 *Ett blad ur den svenska handelsflottans historia (1660—1675)* (Sv. Hist. tidskr. XL, 1923) — skærpede forventningerne. Endelig kom 1932 (som Stockholm-disputats) *Sveriges yttre politik 1660—1664*.

Denne bog er ikke alene ved sit omfang — den tæller 597 sider — noget for sig blandt svenske dissertationer; den adskiller sig ogsaa fra flertallet blandt dem med ydrepolitisk emne ved sin indtrængende belysning af alle rigets ydrepolitiske forbindelser i den givne periode, ikke blot dem med en enkelt stat eller et par stater. Endelig er det en moden historikers modne værk. Fremstillingen er ikke blot klar og fast, men levende; det er baade en forsker og en skildrer, som fører pennen. Ikke mindst glæder man sig over de fine karakteristiker af regeringens og raadets førende medlemmer: Per Brahe, Magnus Gabriel de la Gardie, Gustaf Bonde, Klas Tott osv. Fahlborg har her haft den lykke at kunne benytte en historisk kilde, som ingen anden europæisk stat for den tids vedkommende ejer magen til, nemlig den svenske raadsprotokol. Den tillader os at følge raadets overvejelser fra mødedag til mødedag og giver, ofte i livfuld form, de enkelte raaders indlæg i debatten. Hvor har ikke forskerne af dansk politisk historie i de samme aar grund til misundelse! De maa møjsommeligt samle alskens spredte vidnesbyrd om de enkelte personligheders indsats i det politiske hændelsesforløb og maa ofte standse ved resultater, der er mere eller mindre usikre. For den svenske historiker ligger vanskeligheden snarere i af kildematerialets embarras de richesse at udvinde og fremhæve de store hovedlinier. Let var opgaven ikke for Fahlborg, ti det Sverige, som ved Københavnsfreden naaede sit højdepunkt i territorial expansion og politisk pondus indenfor Europas statssystem, havde vigtige interesser paa mange hold. Med stor klarhed har han i sine indledende kapitler gjort rede for den svenske stormagts »struktur och problem«

og belyst Sveriges stilling som territorial stormagt — i forhold til Danmark, Rusland og Polen, som baltisk stormagt — især i forhold til Nederland og England, som tysk stormagt — i forhold til Rigets stænder og Kejseren, og som europæisk stormagt — især hvad angaar dets holdning overfor henholdsvis Habsburgernes og Bourbonernes stræben efter »verdensherredømmet«. Det er naturligvis umuligt indenfor rammerne af en anmeldelse at nævne alle de problemer, som den svenske formynderregering efter 1660 maatte tage standpunkt til i sin ydrepolitik. Det maa være nok at sige, at Fahlborg følger denne politik frem til efteraaret 1664 og belyser dens indre og ydre forudsætninger i en fremstilling, som i detaillernes mangfoldighed aldrig taber grundlinierne af syne.

Det efter 1660 af en højadelig formynderregering styrede Sverige ønskede ingen ny expansion, kun at bevare det vundne. Riget behøvede fred for at indlemme de nyvundne provinser i det svenske statslegeme, bringe finanserne i orden og udvikle det svenske næringsliv, især udenrigsomsætningen, saaledes at Sverige selv nød de vigtigste frugter af sin stormagtsstilling i territorial og maritim henseende. Om denne fredspolitik var næsten alle raadets medlemmer enige, og det havde rigsdagen bag sig. Dyberegaaende ydrepolitiske divergenser var endnu ikke til stede. Man vilde fred og eventuelt alliance med Polen og Brandenburg og fred med Rusland og Danmark, selvom man betragtede begge disse naboer med indgroet mistillid. I Tyskland lykkedes det langt om længe at faa kejserlig investitur for rigets tyske besiddelser, og man begyndte efterhaanden i den af Tyrkerne truede habsburgske magt at se en betydeligt mindre fare for Europas »ligevægt« og for Sveriges tyske territorialbesiddelser end før. Til gengæld tydede en række tegn og gerninger paa, at Sveriges gamle allierede fra Trediveaarskrigens dage Frankrig under dets unge ærgerrige konge Ludvig XIV. kunde udvikle sig til en alvorlig trussel mod den nævnte ligevægt. Hertil kom, at Frankrig ved Hannibal Sehesteds Paristraktat 1663 knyttede Danmark til sig og vægrede sig ved at give en specialgaranti for det suveræne Holsten-Gottorp, der for de

svenske statsmænd stod som en hovedhjørneste for det svenske stormagtsvældes bestand, og som 1661-traktaten gjorde til næsten en svensk vasalstat, en svensk fæstning ved arvefjenden Danmarks sydgrænse. Endnu i 1664 vovede vel ingen af den svenske regerings medlemmer at tage ordet for ophævelse af den traditionelle tilknytning til Frankrig, men baandene mellem de to stater var stærkt svækkede. En lignende udvikling viser forholdet til det med Frankrig allierede Nederland. Svenske handelskyndige med residenten i Haag Harald Appelboom i spidsen ansaa ganske vist hollandsk kredit og hollandsk tonnage for en uomgængelig betingelse for det svenske erhvervslivs trivsel, men Generalstaterne havde ved Elbingelucidationerne af 1659 lagt saadanne baand paa den svenske toldpolitik, at man kun ved en konsekvent omgaaelse af deres bestemmelser kunde yde svensk egenskibsfart de tarif- og andre begunstigelser, som efter merkantilismens anskuelse var nødvendige for dens udvikling. Elucidationerne hindrede en nærmere tilknytning mellem de to stater og bidrog i forbindelse med andre aarsager, som det hollandsk-vestindiske kompagnis overgreb mod den svenske Guineahandel, til at holde en antagelig mængde galde flydende mod handelsrepublikken. Næredes der end i Stockholm ingen større tillid til Karl II.s England, hverken hvad angaar dets politiske stabilitet eller dets evne og vilje til at yde svensk næringsliv den støtte, som den hollandske kapital bød, saa var der dog her et moment, som kunde tale for en ydrepolitisk samvirken mellem England og Sverige. England viste i disse aar stor iver for en tilnærmelse, og da Fahlborg slutter sin fremstilling, ved efteraaret 1664, var engelske gesandter paa vej baade til Stockholm og København. Det store sammenstød mellem de to sømagter stod for døren og stillede den svenske formynderregering overfor et vanskeligt valg.

Blandt de momenter, som fik betydning, naar dette valg skulde træffes, var forholdet til Danmark ikke det mindst vigtige. Det var for 1660'ernes svenske statsmænd et fast axiom, at Danmark, naar det fik kræfter dertil, vilde søge at generobre de tabte lande øst for Sundet. Fremtiden skulde vise, at de

første danske enevoldskonger stræbte at bekræfte rigtigheden af den svenske opfattelse med hele deres militære og finansielle kraft. Indtil videre vovede imidlertid ingen i Danmark at tage revanchekrigen op. For saa vidt var der intet i vejen for, at de to nordiske stater kunde forenes i politisk samvirken paa de punkter, hvor de havde fælles interesser. Dette gjaldt i 1660'erne fremfor alt forholdet til Nederland, der optraadte endnu mere udæskende over for Danmark end over for Sverige.

Naar Fahlborg skal give et rids af den danske ydrepolitik 1660—64, bliver hovedskikkelsen naturligvis Hannibal Sehested. Der skal senere i anden sammenhæng tages stilling til hans syn paa denne statsmand og hans planer om et nordisk forbund.

Naturligvis kan der rettes kritiske indvendinger mod en og anden enkelthed i et arbejde over et saa vidtspændende emne som Fahlborgs. Det er f. ex. urigtigt, naar han (s. 431, n. 4), i tilslutning til K. Fabricius (Danske Mag. 6. r. II, 81) er tilbøjelig til at tillægge den franske Gesandt Terlon den nævnte memoire »Considerations sur l'estat de Danemarck« af 22. Nov. 1662. Denne memoires original (i Archives des affaires étrangères) er vistnok i residenten Antoine de Courtins haand, og givet er det, at den i Danske Mag. 6. r. II, 95—101 trykte memoire, som Fabricius (l. c. 81), fulgt af Fahlborg (s. 434, n. 2), ud fra »indre« kriterier tilskriver Courtin, er skrevet med Terlons letkendelige store og uregelmæssige haand. At Fahlborg ikke har haft kendskab til engelsk utrykt materiale, er særligt føleligt i hans skildring af den sehestedske politik. De franske arkiver er paa flere punkter udnyttede, men Fahlborg har dog overset, at de i »Mélanges de Colbert« (Bibl. nationale) bevarede breve fra Courtin til Colbert giver værdifulde bidrag til forhandlingerne om den fransk-svenske handelstraktat af 20. (30.) dec. 1662. Under raadets drøftelse af de forslag om en vidtgaende svensk-engelsk handelstraktat, som fra foraaret 1662 fremkom fra engelsk side i forhandlingerne mellem Sir George Carteret og den svenske Londonresident Leijonberg, omtaler Fahlborg udførligt rigsraad Bengt Skyttes iver for de her fremsatte ideer (s. 480 ff.). Det føles derfor som en mangel, at han ikke ses at have benyttet

de ret talrige og udførlige breve, som Skytte under sit Londonophold 1660—61 skrev til rigsdrost Per Brahe, og som nu gemmes i det svenske Riksarkiv (Skoklostersamlingen). Ved deres energiske betoning af de store politiske og merkantile fordele, som Sverige kunde høste af en tilslutning til England, danner de baggrunden for Skyttes senere anglofile manifestationer.

Dette er dog ting af mindre vægt. Et problem af større rækkevidde rejser Fahlborgs skildring af Sverige som »tysk stormagt«. Han kritiserer Sveriges holdning som saadan i aarene 1648—60 som bestemt ved »små beräkningar och tillfälliga ingripanden«. »Ett handlande på langt sikt i ändamål att på tysk mark lägga grunden till en svensk politisk tradition av verklig positiv innebörd fanns det ännu knappt ett spår av. Här om någonsin förelåg för den nya förmyndarstyrelsen en uppgift av utomordentlig innebörd och omfattning—desslikes av genomgripande betydelse för Sveriges blivande öde som tysk ständerstat« (s. 91). I denne opgave indgik for Sverige at gøre sig gældende som fører inden for det protestantiske fyrsteparti til gavn for undertrykte trosfæller i riget at tilbagevise kurfyrsternes magtstræben og modarbejde Kejserens forsøg paa at hævde sin magt paa bekostning af den tyske ständerfrihed. Selvom der under Regensburgrigsdagen 1663—64 er ansatser til en aktiv svensk politik i de to sidste retninger, saa kan det vistnok i det hele siges, at kritikken af den svenske regering paa det nævnte felt før 1660 ogsaa rammer 1660'ernes formynderstyrelse. Og der er her næppe noget at dadle den for. Sverige var ikke og kunde aldrig blive en tysk stat. Dertil havde det i for høj grad sit tyngdepunkt uden for Riget. Sverige havde kun en sekundær interesse af problemer, som var afgørende for de rent eller overvejende tyske territorialstater, og det stod i regelen fjendtligt over for de føderative bestræbelser, i hvilke det, som fandtes af almindelig tysk rigs- og nationalfølelse, fandt stærkest udtryk. Idealet for den svenske regering i stormagts-tiden maatte være at knytte de tyske, som de baltiske, provinser saa nøje som muligt til det svenske kærneomraade administrativt, økonomisk, militært og, saa vidt gørligt, nationalt, d. v. s.

at løse deres sammenhæng med Riget. Kun en saadan stræben var i pagt med den nationalstatslige konsolidering, som prægede tidens mest fremskredne statsdannelser. Opgaven var, ikke mindst af geografiske aarsager, i det lange løb uløselig, og derfor faar den svenske stormagtstids historie en stadig undertone af tragisk skæbnebestemthed. Hvad det svenske folk ydede i materiel og aandelig indsats for at skabe og opretholde det storsvenske imperium, som Gustav Adolf, Axel Oxenstierna og Karl Gustav stod faddere til, var maaske ikke ofret helt uden renter for folkets fremtid. Vi staar her over for spørgsmaalet om en stor og ærerig fortidsgernings betydning for et folks aandelige rejsning. Men hvad der i 1660 stod under svensk scepter, kunde aldrig i sin helhed vedblive at være den svenske krones. Og Hannibal Sehested var ikke den eneste, som havde blik for den svenske stormagtsbygningens strukturelle svagheder. Der var i alt fald een svensk statsmand, for hvis politiske tanke de var et stadigt irritations- og incitationsmoment. Foreløbig var hovedvanskeligheden at skaffe pengemidler til de staaende troppemasser, som det splittede rigsomraades forsvar krævede. Det drev naturnødvendigt formynderregeringen ud i den subsidiepolitik, der saa ofte er blevet uretfærdigt bedømt, fordi man for meget saa bort fra dens i hele rigsbygningen bundende nødvendighed. Danmark ramtes 1657—60 af et haardt skæbneslag med dybt indgribende følger for landets og folkets fremtid, men dets stilling som stat var i de følgende aar adskilligt lettere end Sveriges. Det dannede, trods afbrydelsen af landforbindelsen med Norge, et langt bedre sammenhængende statsomraade end Sverige. Og ser man bort fra det skaanske problem, laa dets eneste for friktion udsatte front ved sydgrænsen, mod Gottorp (de danske kongers forsøg paa at hævde suveræniteten over Hamborg kunde aldrig blive et dansk livsspørgsmaal). Faren for et svensk angreb paa Norge blev først i 18. aarhundrede, og da kun under særlige forhold, aktuel. Afdøde rigsarkivar L. Laurssen, der utvivlsomt var sin tids bedste kender af dansk ydrepolitik i det 17. aarhundredes anden halvdel, gav ofte mundtligt udtryk for en dyb despekt for den maade, hvorpaa denne ydre-

politik lededes. Langt sværere bliver det at motivere en tilsvarende kritik af svensk ydrepolitik i tiden mellem 1660 og Karl XII. Dens vanskeligheder var saa enorme, at dommen selv over handlinger, der maaske kan betegnes som fejlgreb, bør formuleres med den yderste varsomhed.

Vel egnet til at minde herom er Fahlborgs betydningsfulde afhandling om *Sveriges förbund med Frankrig 1762* i Sv. Hist. Tidskr. LV (1935). Dette forbund har, som bekendt, været genstand for meget skarp kritik hos dets hittidige svenske historikere, især F. F. Carlson og M. Weibull, hvortil bl. a. Wimarson, Varenius og Stavenow slutter sig. Dommen kan kort formuleres derhen, at Sverige overtog rollen som en slags fransk vasalstat i den europæiske politik for at faa sine finansielle behov, fremfor alt til opretholdelsen af en stor hær, dækkede af franske subsidier. Hovedansvaret for forbundet hviler paa Magnus Gabriel de la Gardie; det bærer vidne om »den djupa immoralitet, som anfrätit hans offentlige karaktär« (M. Weibull). I sit forsøg paa at naa til en retfærdigere dom støtter Fahlborg sig til G. Wittrocks paavisning af, at forbundet 1672 i lighed med de ældre 1665 med England og 1668 med Haagallianscens magter (England og Nederland) ikke udelukkende eller overvejende var bestemt af finansielle beregninger. Han kan imidlertid ikke komme bort fra den kendsgerning, at Sverige ikke 1672—74 kunde have underholdt den hær, som det fandt nødvendigt til sine tyske provinsers forsvar, uden de subsidier — i alt 1.450.000 rdl. — som det i den nævnte periode i kraft af 1672-forbundet modtog af Ludvig XIV.s kasse. I alt fald ikke uden en reorganisation af den svenske statshusholdning i en retning, som den regering og raad beherskende højadel af privatøkonomiske motiver ikke kunde indlade sig paa. Det bliver i sidste instans umuligt at skille de la Gardie-regeringens ydrepolitik fra dens finanspolitik. Men givet denne finanspolitik og bortset fra subsidiespørgsmaalet, var da de fordele, som Sverige vandt ved 1672-forbundet og de forpligtelser, som det til gengæld maatte paatage sig, udtryk for en sund svensk politik? Fahlborg fremhæver de momenter, som kan støtte en saadan vurdering.

Sverige maatte stadig være paa vagt mod angreb fra dansk og brandenburgsk side. Hverken med Habsburg eller med Nederland var der mulighed for en alliance, der sikrede mod saadanne angreb. Tilbage stod Frankrig og dets allierede England, der havde forbundet sig om en nær forestaaende angrebskrig mod Nederland. Sverige havde grund til med tilfredshed at imødesee »ett enligt allmän europeisk mening ganske välbehöfligt tuktande av holländskt kommersiellt övermod«. Det vandt ved traktaten, foruden de store subsidier, at dets langvarige politiske isolering ophørte, at det knyttedes til Europas stærkeste fastlandsmagt og stærkeste sømagt, og at det fik sikkerhed for, at Frankrig ikke ydede Danmark eller nogen tysk stat subsidier, som kunde anvendes til dets skade. Traktatens bestemmelse om, at Frankrig ikke maatte drage Danmark ind i en krig i Tyskland og ikke give det subsidier, var et hovedpunkt, set fra svensk synspunkt. Sveriges mistillid til den danske regering, som hidtil havde modsat sig en engelsk garanti for Københavnsfreden og en specialgaranti for de gottorpske besiddelser, var utvivlsomt berettiget. De fik nu en stærk tømme lagt paa den danske revanchepolitik. Baade Frankrig og England ønskede Danmarks hjælp i krigen mod Nederland; faren for, at de to magter i tilfælde af en svensk afvisning skulde indlede forhandlinger i København, bidrog stærkt til at drive den svenske regering i deres arme. Det opnaaede nu, at saadanne forhandlinger kun kunde føres med Sveriges samtykke og under svensk kontrol. Tillige fastsatte den 1. af forbundets hemmelige artikler, der gaves »evig« gyldighed, at hvis Kejseren eller en tysk rigsstand hjalp nogen af parternes fjender i eller udenfor Riget, skulde de to konger, naar venskabelige forestillinger viste sig frugtesløse, med forenede kræfter bekæmpe fredsforstyrrelsen. Dette betød for Sverige en garanti mod tysk hjælp til Danmark, hvis det angreb Sverige. Det er uomtvisteligt, at traktaten bød Sverige store fordele, bortset fra subsidierne. Men nu de svenske forpligtelser? Den vigtigste af disse var, at Sverige i ord og handling skulde garantere Münsterfredens art. 3 (»Et ut so sincerior«), der efter fransk fortolkning forbød Kejseren eller

nogen rigsfyrste at understøtte stater, med hvilke Frankrig var i krig. Vilde nu Sverige derved uden videre blive nødt til at føre krig i Tyskland, hvis en af dets fyrster kom Nederland til hjælp? De la Gardie mente det ikke. Som han fremhævede i en raadsdebat over for Johan Gyllenstierna, der ikke anerkendte den nævnte franske fortolkning af art. 3: kunde den tyske fyrste vise, at Frankrig over for Nederland var angriber, »aggressor«, havde han ret til at bringe det hjælp uden Sveriges indgriben. Aggressorspørgsmaalet var imidlertid meget indviklet. En krig, der paaførtes en stat af en anden paa grund af vitterlige krænkelser fra dennes side og ikke tilsigtede mere end en retfærdig tugtelse af den angrebne stat, behøvede efter datidens folkeret ikke at være en angrebskrig. Problemet kunde alene afgøres paa en mæglings- og fredskongres, og det var den svenske regerings agt, støttet paa sin hærmagt, at blive leder af en saadan kongres og faa krigen mod Nederland afsluttet paa en saadan maade, at handelsrepublikken opretholdtes og ikke deltes mellem Frankrig og England.

En af Klas Tott ledet gruppe i raadet vilde have en hertil sigtende bestemmelse optaget i selve traktaten, men den franske forhandler Honoré de Courtin truede i saa fald med at afbryde forhandlingerne og indlede andre i København og ved forskellige tyske hoffer. Man maatte da nøjes med, at der i traktatens ingres indsattes nogle ord om, at kongen af Frankrigs maal var en retfærdig og billig fred, og med, at han og hans udenrigsminister godkendte en svensk deklaration, der overdrog afgørelsen af aggressorspørgsmaalet til Sverige i forbindelse med Kejseren og Riget.

Man maa over for M. Weilbulls skarpe kritik af, at Sverige ikke fastholdt kravet om forbeholdets optagelse i selve traktaten, give Fahlborg ret i, at Sverige havde sikret sig ret til under bestemte forudsætninger at lade aftalen med Frankrig falde. Helt fri var dets stilling imidlertid ikke, selvom man vedbliver at se bort fra de franske subsidiers betydning for det, og man har grund til at tvivle om, at det, saafremt ikke Hollands egen modstand og den hjælp, det senere fik fra sine tyske allierede,

havde tvunget Ludvig XIV. til »billige« fredsvilkaar, vilde have formaaet at lægge sin lod i vægtskaalen til hindring af republikens lemlæstelse, saa lidt som det gjorde noget for at hindre de vitterlige franske krænkelser af tysk territorium. Det var blevet saa stærkt bundet til Frankrig baade finansielt og politisk, at det næppe længere besad mulighed for at gennemføre en fuldt selvstændig, i nødsfald mod Frankrig rettet politik. Weibulls »vasalstat« er for stærkt et ord, men helt uden berettigelse er det ikke. Det maa imidlertid erkendes, at saaledes som den svenske storstats vilkaar, baade de indre og de ydre, var i aarene efter 1660, vilde det næppe under nogen omstændigheder have været muligt for landet at optræde mod de to store vestmagter, bl. a. og ikke mindst, fordi det i saa fald havde al grund til at frygte et af disse stater støttet angreb fra Danmark og Brandenburg.

1673—74 artede situationen sig saaledes, at man i raadet i Stockholm talte om Østrigs stræben efter »*monarchia universalis*« som en hovedfare. Næste sommer nærdes der frygt for et tysk-hollandsk indfald i Frankrig og angreb paa Sveriges tyske besiddelser. Denne frygt blev vistnok hovedmotivet til, at det omsider, da Brandenburg paany var blevet Frankrigs fjende, greb ind i krigen paa Frankrigs side. Krigen viste, at Sverige ikke ene var sine fjendtlige naboer voxent. Men den franske alliance reddede det for mere betydende landetab. Fahlborg har ikke rejst det spørgsmaal, hvorledes dets skæbne under den europæiske storkonflikt 1672—79 vilde være blevet, hvis det ikke havde været traktatsikret af den store fastlandsmagt.

Det Storsverige, der fremgik af de 1660 afsluttede krige, var omgivet af fjendtlige nabostater, der lurede paa revanche og erobringer. Ved begyndelsen af 1670'erne var den farligste af disse stater uden tvivl det dansk-norske kongerige. Det var, takket være den nye enevælde, blevet en militærmagt af ganske anden støbning end i det gamle rigsraads dage; kongen var uindskrænket krigsherre og skatteudskriver, og hans sind var fyldt af tanken om revanche for hans faders og bedstefaders lande- og prestigetab overfor Sverige og Gottorp. Hvorledes

det politiske forhold mellem Danmark og Sverige artede sig i de nærmeste aar efter det fransk-svenske forbunds afslutning, er hovedemnet for Harald Bohrns disputats *Sverige, Danmark och Frankrike 1672—1674* (Stockholm 1933). Bohrns arbejde vidner om flittige studier i svenske, franske og danske arkiver, men bærer i meget præget af at være en ung og begyndende historikers værk. Til bunds i problemerne naar han paa afgørende punkter ikke, og den meget kyndige Fahlborg har da ogsaa i en højst læseværdig recension af bogen (Sv. Hist. Tidskr. LIV, 1934) rettet begrundede indvendinger mod meget i den. Paa punkter er denne kritik uddybet i G. Landbergs afhandling om Johan Gyllenstiernas nordiske forbundspolitik, som senere skal omtales. I sit syn paa 1672-forbundet er Bohr for stærkt behersket af en ældre tids næsten enstemmige fordommelse af dette, og naar han betoner den indgroede mistillid, som begge de nordiske stater nærrede mod hinanden, saa overser han, at der i alt fald fra svensk side under visse forudsætninger var vilje til en ganske vist begrænset samvirken med Danmark. Det traktatudkast, som den svenske regering dec. 1673 overgav den danske forhandler Jens Juel som svar paa det samme sommer gennem denne fremsatte danske traktatforslag, og som viser paavirkning af Gyllenstiernas synsmaader, gav udtryk for et svensk ønske om samvirken til beskyttelse af den neutrale skibsfart. Som fremhævet af Fahlborg udelukkede 1672-traktaten heller ikke en inddragelse af Danmark i det fransk-engelske alliancesystem; forhandlingerne herom skulde blot føres under svensk kontrol, og Danmark maatte ikke faa subsidier, der kunde gøre det til Sveriges militære konkurrent i Nordtyskland og hjælpe det til at skabe en hær, som kunde blive farlig for Sverige, eventuelt af Frankrig spilles ud mod dette, hvis det ikke efter ønske fulgte Ludvig XIV.s politik. Ejheller kunde der tilstaas Danmark frie hænder over for Gottorp. Havde den danske regering været villig til at gaa ind paa disse betingelser, var forbundet blevet afsluttet, uden tvivl til megen gavn for dansk-norsk handel og skibsfart. Men der var hos Christian V. og hans militære raadgivere ikke skygge af vilje hertil.

Hvad dansk politik angaar, forkaster Bohrn naturligvis den »skandinavisme«, som Vaupell fandt hos Griffenfeld, men har i øvrigt langt fra ført studiet af dens motiver og de i Danmark tilstedeværende anskuelser til bunds. Kan man tro Fahlborg, skulde det heller ikke være nødvendigt, ti alt dette »torde redan vara till fullo klarlagd av danska forskare«. Mon? A. D. Jørgensen, Fridericia, K. Fabricius og Laursen har hver for sig givet vigtige bidrag til belysning af sider og episoder indenfor Griffenfeld-periodens danske ydrepolitik, men det er dog en kendsgerning, at en sammenfattende kritisk bearbejdelse af det samlede materiale i danske og fremmede arkiver — i lighed med Fahlborgs egen af den svenske ydrepolitik 1660—64 — ikke endnu har set lyset. Naar den engang kommer, vil det sikkert vise sig, at de forskellige kokke i det køkken, hvor den blev til, langt fra svor til en og samme kogebog. Trods den modstand, som de la Gardie i flere henseender mødte i Sveriges regering og raad, var divergenserne om, hvad der var den forstandigste udenrigspolitik her uden tvivl adskilligt ringere, end tilfældet var i Danmark. Men der var den væsentlige forskel til stede, at mens i Sverige baade raadets og rigsdagens medlemmer nogenlunde frit kunde sige deres mening, var i Danmark i sidste instans enevoldskongens vilje udslaggivende og hævet over kritik. Den sigtede fra først til sidst mod at skabe en situation, der tillod en heldig revanche krig mod Sverig—Gottorp. Selv det ret sparsomme materiale, som er offentliggjort, lader os imidlertid høre stemmer, som talte i en anden tone. Der var f. ex. det slesvigholstenske ridderskabs »grand old man« rigsfeltherre Hans Schack, som i 1672 erklærede til den svenske resident Lilliecrona, at Danmark aldrig vilde »komme op«, hvis det ikke opgav enhver tanke om at »rekuperere« de til Sverige afstaaede provinser og i stedet drog omsorg for, »hvorledes begge disse nationers humeurer, vilje og magt kunde sammenknyttes til en reciprok styrke og sikkerhed« (Sv. Hist. Tidskr. LV, 1935, 346). Ikke længe før havde statholderen i Norge og præsidenten i det nye kommercekollegium Ulrik Frederik Gyldenløve til den svenske statsmand Gabriel Oxenstierna udtalt som

sin aabenhjertige mening, at han ansaa et nærmere nordisk forbund for højst ønskeligt, »hvorigennem foruden andre considerable avantager den nordiske fart til disse begge nationer alene kunde bringes, og alle fremmede derfra afstænges« (Landberg: Johan Gyllenstiernas nordiska förbundspolitik, 77). Vi har her tonerne fra Hannibal Sehesteds berømte »politiske testamente«, baade hvad revanchespørgsmaalet og en maritim-merkantil samvirken angaar. I jan. 1674 konstaterede Lilliecrona en ganske tilsvarende stemning indenfor Københavns borgerskab, der saa den eneste mulighed for at opnaa velstand i endrægtighed mellem de to nordiske riger (Bohrn l. c. 192). Der er adskillig grund til at antage, at gamle Schacks anskuelse i væsentlige henseender deltes af den kgl. statholder i Hertugdømmerne Frederik Ahlefeldt; denne havde i 1660'erne udtalt sig paa ganske tilsvarende maade om revancheproblemet, og han indtog i aarene før den skaanske krig en udpræget pacifistisk holdning (sml. bl. a. Laursen: Danmark—Norges Traktater, VI, 562 ff.). Det er næppe heller utilladeligt at slutte, at Gyldenløve ved den nævnte lejlighed var et slags talerør for sin vicepræsident i kommercekollegiet Jens Juel, sjælen i sin tidsalders danske merkantilisme, selv skibsreder i efter datidige danske forhold stor stil, desuden Hannibal Sehesteds søstersøn og i aarene indtil onkelens død nært knyttet til denne. Var der revancheønsker til stede hos nogen af disse herrer, saa traadte de ubetinget i skygge for andre hensyn, som de saa nærmere forbundne med landets og folkets fremtarv.

Den formelle leder af den danske udenrigspolitik var Peder Schumacher-Griffenfeld. Naar han skulde forsøge at opgøre retningslinier for denne politik, maatte de førnævnte hensyn og de deraf bestemte ønsker, bag hvilke stod saa betydende mænd i staten og flertallet af hovedstadens borgerskab, naturligvis have haft en vis vægt. Men tungere endnu vejede ønsker og stemninger hos den konge og det hof, hvoraf Griffenfelds stilling og position var helt afhængig. I sidste instans gjorde disse ønsker og stemninger en nordisk forstaaelse til en umulighed, og den griffenfeldske politik maatte derfor blive antisvensk i

sin inderste kerne, hvad der saa kan have staaet for ham selv personligt som den ønskeligste danske udenrigspolitik. Om det sidste ved vi faktisk intet sikkert; vi ved ikke engang, om han vidste det selv.

Det blev Jens Juels skæbne at holde Svenskerne hen med forhandlinger om en nordisk alliance, indtil Danmark havde faaet tilstrækkeligt bærekraftige aftaler med og tilfredsstillende subsidier af Frankrigs modstandere. Da den skaanske krig efter vældige ofre af blod, kraft og penge stundede mod en afslutning, der ikke bragte Christian V. en tomme land mere, end han regerede over, da han begyndte den, kom Juel paa ny til at staa over for den nordiske forbundstanke, denne gang fremført af en svensk statsmand.

Johan Gyllenstiernas nordiska förbundspolitik i belysning av den skandinaviska diplomatiens traditioner er nylig skildret af Georg Landberg i en større afhandling (Uppsala Univ. Årsskr. 1935: 10), der i ret stort omfang bygger paa den 1931 afdøde unge forsker Hans Parks samlinger til en studie over svensk ydrepolitik 1679—84.

Landbergs arbejde er tænkt som en revision af det hidtidige syn paa Gyllenstierna og som en reaktion mod lovprisningen af ham som den genialt skuende og skabende statsmand, »vår största statsman nedom tronen vid Axel Oxenstiernas side«. Han søger at vise, at Gyllenstiernas ydrepolitik i langt højere grad end hidtil set knytter sig til den overleverede svenske tradition, at den i afgørende henseender er bestemt ved tanken om den staaende rivalitet mellem de to nordiske riger. Han formulerer i denne sammenhæng den sætning, at »förbundsplanernas och förbundens genesis bör sökas lika mycket i rivaliteten som i intressegemenskapen«, og betoner, at en forbundspolitik oftest i hele sit væsen mindre er udtryk for et alment behov af samvirken paa langt sigt end et led i en aktuel politisk stræben, d. v. s. en »konjunkturföreteelse«.

Til belysning heraf, hvad angaar forholdet mellem de nor-

diske stater før Gyllenstiernas og Juels forbundstraktat af 1679, opridser han i sine indledende kapitler grundlinierne og grundtendenserne i dette forhold siden Kalmarunionen.

Landberg benægter ikke, at den dynastiske politik, som førte til Kalmaraftalerne 1397 til en vis grad havde en ideel baggrund: tanken om samvirken og fred i Norden, fremgaaet af det nære naboskab, de ensartede statslige og sociale forhold, rimeligvis ogsaa en »spontan känsla av rassamhörighet«, parret med indflydelse fra det middelalderligt-kristelige fredsideal. Men denne »ideelle tanke« udtynnedes mere og mere, da Sverige rejste sig til modstand mod det danske herredømme, som ikke var til sinds at anerkende nogen svensk »retsautonomi«, og en svensk nationalfølelse voxede sig stærk. Var der stadig visse udenrigske fællesinteresser til stede som støttepunkt for den nordiske tanke, saa var de modsatte tendenser dog stærkere: erobrings- og expansionstrang hos den i øjeblikket stærkere, mistillid til naboen hos den svagere part. Naar forbundstanken traadte frem, var den derfor »konjunkturpolitisk« præget. Brömsebrotraktaten 1541 fremgik af de fælles interesser overfor Lübeck og (paa svensk side et langt svagere virkende moment) faren fra Christiern II. og hans arvinger. Danmark var imidlertid ikke villigt til at tage Sveriges side mod Lübeck, naar det selv behøvede dettes støtte i sin nordisk-baltiske politik, og Sverige saa skævt og mistroisk til forbundet som det stærkere Danmarks middel til at holde det i afhængighed af sig. Sverige maatte stræbe at bryde det baand, hvori Norge og de østdanske provinser samt Gulland og Øsel snærede det ind, og at opnaa politisk ligestillethed med den nordiske nabo. Da den livlandske ordenstats opløsning aabnede begge stater nye expensionsmuligheder paa den anden side af Østersøen, brød rivaliteten ud i lys lue i Syvaarskrigen, i hvilken Danmark forbandt sig med Lübeck og Polen. Da dansk erobreryst og irritation over Karl IX.s »protestantiske« diplomati og hans expansionstendenser (Göteborg, Finmarken) efter en menneskealders havblik paa ny brød freden, fik derimod Sverige Lübeck paa sin side og knyttede tillige forbindelse med Østersøens nu dominerende

handelsmagt De forenede Nederlande. Kalmarkrigen gav det under Syvaarskrigen fremvoxede svenske had mod »arvefjenden« oget styrke og viste tillige, at Danmarks militære overlegenhed var ved at være forbi. Gustav Adolfs erobringer fra Polen og Sveriges deltagelse i Trediveaarskrigen og de deraf flydende territorialgevinster fik derpaa magtvægtskaalen i Norden til at synke afgørende i Sveriges favør, samtidig med at det knyttede sig til den kontinentalstat, der i 17. aarh.s 2. halvdel skulde fremtræde som Europas stærkeste, Frankrig. Under disse forhold maatte det forbund, som Nordens stater 1628 indgik til værn mod den fælles fare, som et habsburgsk fremstød mod Østersøen rummede, blive en »konjunkturföreteelse«, der snart afløstes af aaben rivalitet og mistillid paa begge sider.

En særlig tilspidsning fik denne rivalitet omkring aarhundredets midte i spørgsmaalet om »dominium maris Baltici«. Den fare for Østersøhandelens frihed, som skabtes ved Christian IV.s dominiumskrav og hans toldpaalæg, ryddedes af vejen af Sverige og Nederland i forening ved krigen 1643—45, og i den følgende tid fandt Danmark og Nederland hinanden som forbundsfæller mod den truende udsigt til et svensk politisk og maritimt-merkantilt Østersøimperium. Det blev nu et hovedmaal for svensk politik at »sprænge den dansk-hollandske blok«. I sin ret udførlige gennemgang af »1650-talets nordiska kriser«, af hvilke den første havde den første engelsk-nederlandske søkrig (under hvilken der skabtes spirer til en svensk-engelsk tilknytning), den anden Karl Gustavs polske krig til baggrund, viser Landberg, hvorledes paa svensk side tanken om at naa dette maal vexler mellem en nordisk alliance, der brød det dansk-nederlandske baand, og en krig med nabostaten. I begge tilfælde sigtede svensk politik mod det samme, nemlig at gøre Danmark afhængigt af sig, til en vasalstat indenfor et svensk-baltisk imperium, en stræben, over for hvilken Danmark naturligt maatte reagere. Det lykkedes ikke Karl Gustav at slaa Danmark til jorden — en ligefrem indlemmelse af det i den svenske krones lande var selv han i sine nøgterne øjeblikke betænkelig ved, ud fra frygten for, at Sverige skulde blive »ap-

pendix«et i forbindelsen — men resultatet af det vældige opgør, som afsluttedes ved Københavnfreden 1660, blev ikke desto mindre en betydningsfuld landvinding for Sverige, den eneste varige, det skylder sin storhedstid, de gammeldanske dele af den sydiskandinaviske halvø. Ved Danmarks sydgrænse var samtidig skabt en suveræn gottorpsk stat, hvis fremtidige selvstændighed overfor den danske krone betingedes af et nøje politisk afhængighedsforhold til Sverige.

Der er næppe afgørende indvendinger at rette mod Landbergs skarplinede rids af rivalitetskampen i Norden til og med 1660. Politik og politisk tænkemaade paa begge sider af Sundet er jo ogsaa gennem en række arbejder af nordiske og fremmede forskere saa indgaaende belyst og gennemdrøftet, at vist ikke mange vigtigere punkter staar hen i det dunkle, selvom visse perioder, som 1. halvdel af 1650'erne, kunde ønskes udførligere bearbejdede. Anderledes ligger det med aartierne efter Københavnfreden. Landberg bygger her ofte paa et ret spinkelt materiale, og hans slutninger og ræsonnementer giver paa flere punkter anledning til skepsis og reservation. En af de hovedindvendinger, som her kan rettes mod hans skildring, er den, at han i sin stræben efter at betone kontinuiteten, det traditionsbestemte i henholdsvis svensk og dansk politisk indstilling, ikke har tilstrækkeligt blik for, hvor dybt et skel aaret 1660 i meget sætter.

Han fremhæver ganske vist, at Sverige nu skrinlagde tanken om svensk imperium i Norden og Østersøen og satte bevarelsen af det vundne, altsaa fred og status quo, paa sit program. Men han vil dog hos denne tids svenske statsmænd finde en »Roskildementalitet«, en ved Roskildefreden rodfæstet følelse af sejr og overlegenhed, som vel ønskede politiske forbundsaftaler med Danmark, men paa en saadan basis, at Danmark fuldstændigt underkastede sig m. h. t. aftalernes vilkaar (sml. s. 40). En saadan mentalitet kan maaske have været til stede hos enkelte; den dannede næppe en hovedfaktor ved de overvejelser, som gav svensk politik dens retning. Den svenske imperiumstanke var opstaaet i de svenske kongers hjerner, og var før 1660

svenske statsmænd som Axel og Erik Oxenstierna mere eller mindre grebne af den, saa fandt den næppe nogensinde naturlig voxebund i det svenske aristokrati som helhed. Den adelige formynderregering, som overtog rigets styre 1660, præges først og fremmest af ansvarets tyngde, ansvaret for, at det engang vundne ikke sattes paa spil. Den argeste modstander, man i saa henseende stod overfor, var den ved statsomvæltningen 1660 mægtigt styrkede danske kongemagt, der var helt behersket af revanchetanken. Ved alle forhandlinger med denne danske kongemagt maatte man gardere sig til det yderste, intet give bort, som den paa nogen maade kunde udnytte i sin stræben efter kuldkastelse af Københavnfredens status quo. Det er en til det yderste drevet mistillid til nabostaten mere end ønsket om at gøre den politisk afhængig af sig, som karakteriserer den svenske regerings holdning i denne tid.

Paa dansk hold overvurderer Landberg sikkert samtidig det, som han kalder »andan från Köpenhamns försvar«, der skabte »kraft till modstånd mot det hårda trycket« (s. 41). Det haarde tryk, det var de 1660 fastslaaede grænseforhold (i forbindelse med den gottorpske suverænitet), altsaa en statisk størrelse, ti Landberg erkender jo, at Sverige i de følgende aar ikke sigtede mod en yderligere territorial expansion. Det rette modsvarende ord er da ikke »modstand«, men »revanche«. Nu kan der fremlægges mange vidnesbyrd (et par stykker er nævnt ovenfor) om, at det danske folk i sin helhed ikke i 1660'erne og 1670'erne — og næppe heller senere — i nævneværdig grad beherskedes af nogen mod Sverige rettet revanchelyst. En aldansk nationalfølelse, for hvilken Skaaningernes afstaaelse til Sverige var et stadig smertende saar, existerede ikke. Københavns og Helsingørs borgere følte vel Østdanmarks tab som en økonomisk ulæmpe, men næppe i en saadan grad, at de vilde gaa i krig for dets generobring. Den fremherskende stemning i det danske folk fra adelsmanden til bonden efter 1660 var, vistnok, en skeptisk resignation, en kritisk afstandtagen fra svundne tiders, af magtlystne konger baarne højhedsdrømme. Hvad der fandtes af energi og vilje, samlede sig helst om andre opgaver end en

stadig krigspolitik; for købstadborgerne i de større byer, især hovedstaden, blev handelens »opkomst« i forbindelse med frigørelse for det nederlandske økonomiske aag hovedmaalet. De bedste statsmandshjerner var grebne af merkantilismens evangelium. Godsejerne og bønderne ønskede fred for i dens ly at kunne ride de slette landbrugskonjunkturer af. Hos alle stænder næredes en dump uvilje mod det haarde skatteaag, som opretholdelsen af en stærk hær magt nødvendiggjorde. I Sverige havde regeringen i det hele den svenske rigsdag bag sig i sin ydre politik, som jo i sin kerne var defensiv. Tror nogen, at Danmark havde indladt sig i en skaansk eller store nordisk krig, hvis en dansk rigsdag skulde have været spurgt og have bevilget midler til rustninger og krigsførelse? Nej, den revanchestræben overfor Sverige og overfor Gottorp, som bestemmer det meste af den danske ydre politik 1660—1720, var ikke det danske folks, men den danske enevældige kongemagts. Den farvedes af det krigerske gloire-ideal, som denne kongemagt sammen med andre sætstykker overtog fra Solkongens hof i Versailles, og for hvilket Sverige lige til aarhundredskiftet, takket være Karl XI.s fredsælhed, sparsommelighed og nøgterne forstand, var lykkeligt fri.

Det var kongemagten og dens dynastiske interesser, som blev den dominerende faktor i dansk-norsk ydre politik. Derfor gav denne til stadighed Sverige og Gottorp grund til den mest aarvaagne agtpaagivenhed og mistillid og gjorde tanken om, at de nordiske stater burde virke varigt sammen paa de felter, hvor de havde fælles interesser, svært gennemførlig. Men her ved brydes ikke staven over tankens sundhed og over de statsmænd, som omfattede den og søgte at føre den ud i livet.

Sit fyldigste udtryk finder tanken om nordisk fred og samarbejde, som bekendt, hos Hannibal Sehested. Udgangspunktet for Landbergs syn paa denne er Fahlborgs skildring af Sehested og hans diplomatiske virksomhed 1660—64. Fahlborg vil ikke benægte muligheden af, at Sehested »redan på ett tidigt stadium av sin diplomatiska verksamhet i djupet av sitt medvetande arbetat med »de tanker, som han gav udtryk i sit posthume

politiske testamente, altsaa i første linie tanken om en »alliance étroite, perpetuelle et héréditaire« mellem de to nordiske stater med en dansk opgivelse af revanchebestræbelserne som forudsætning. Men han mener at kunde fastslaa, at »så länge han verkade i sin dagliga gärning, var hans tal ett annat och föga olikt deras, som i övrigt hade konungens öra« (»Sveriges yttre politik 1660—1664«, 9). Og ved omtalen af Sehesteds fransk-danske alliancetraktat 1663, der i det svenske raad vakte den dybeste harme og samlede den svenske mistro mod Danmark om dens ophavsmand, mener han, at den danske statsmand blottede sin inderste mening i sin memorial til Biermann af 16. aug. 1663 i ordene om, at vi maatte »forsikre os mod Sverige og gøre dets venskab med tiden inutil hos Frankrig, H. Kongl. Majt. og hans hus til større avantage, sikkerhed og reputation« (l. c. 443).

Dette billede af Sehested efterlader indtrykket af en vis psykisk og moralsk løshed hos denne, et indtryk, som Fahlborg accentuerer ved sine ord om, at »Sehested har aldrig velat binda sig vid någon ort, vore själv nästan främmande i Danmark och ville ställa det och för sina barn fritt att tjäna, var de ville«. Byggende paa denne Fahlborgs karakteristik har Landberg betegnet Sehested som »en internationell diplomatisk kondottiär« (Landberg l. c. 49). Fahlborg anfører som en hovedkilde for sin karakteristik et brev fra den svenske København-resident Duwall af 19. dec. 1660. Tager man, unægteligt noget undrende, brevet for sig (det er trykt i P. W. Beckers Saml. I, 215 f.)¹, møder man en dansk statsmand, som til Duwall udtaler sig paa den angivne maade. Denne statsmand er imidlertid ikke Hannibal Sehested, men den tidligere rigshovmester, nu rigsdrost Joachim Gersdorf, der gennem sin fader var af sachsisk herkomst! Den historiske erkendelse fremmes ikke ved den art misforstaaelser. Enhver ved, at Sehested 1651 blev slaaet ud af sin stilling i Danmark—Norge og først 1660 atter fik fodfæste her som rigernes skatmester. Men et studium af hans historie efterlader ingen tvivl om, at han hele sit liv følte sig som og

¹ Beckers danske oversættelse gengiver rigtigt originalen i Det svenske Riksarkiv, med hvilken anm. har kollationeret den.

følte sig kaldet til at virke som dansk-norsk statsmand og ikke som noget andet.

Efter, overvejende med Fahlborg som kilde, at have skildret Sehesteds diplomati som i sin kerne svenskfjendtligt naar Landberg sluttelig frem til det politiske testamente, d. v. s. de to breve til Frederik III. fra efteraaret 1666, i hvilke kort efter Sehesteds død den franske abbé Jean Paulmyer, paa Sehesteds initiativ ansat som den danske regerings korrespondent i Seinstaden, skildrede den afdødes syn paa en række livsvigtige danske problemer. Landberg mener, at dets raad om forsoning og forhold mellem nordens stater bør opfattes som en »äkta meningsyttring« fra Sehesteds side. Men, gaaende ud fra den opstillede modsætning mellem denne tankegang og den afdødes tidligere diplomatiske virksomhed, formoder han, at testamentets tankegang er fremgaaet af den i foraaret 1666 foreliggende politiske situation, da Danmark stod sammen med Frankrig—Nederland mod England og truedes af baade dette og Sverige. Hans argumentation er her lidet overbevisende, og han overser de tungtvejende præmisser i testamentet, som taler om det haarde skattetryk paa den danske bonde, skadeligheden af at opretholde en stor hvervet hær og det uheldige i altid overfor fremmede magter at optræde som subsidiesupplikant—præmisser, som ikke var i højere grad gyldige 1666, end de var 1660. Han overser ogsaa, at testamentet er bragt i den os overleverede form af en franskmand, der var ivrig fransk patriot, og derfor maa formodes at give Frankrig en mere fremtrædende stilling i Sehesteds nordiske alliancesystem, end det var den danske statsmands hensigt (selve de vendinger, hvori Frankrig omtales i de to Paulmyer-breve, giver udtryk herfor). Endelig begaar Landberg en alvorlig fejl ved (l. c. 51) at henlægge den i Thyra Sehested: Hannibal Sehested, II, 481 ff. trykte argumentation for, at Frankrig faktisk havde større fordel af en dansk end af en svensk alliance, til Sehesteds Parisambassade 1662—63. Den danner kap. II i nogle optegnelser, som abbé Paulmyer efter Sehesteds død (der tales bl. a. overalt om »feu M. Sehestett«) satte sammen og sendte en af de franske ministre,

vistnok Colbert (originalen i Paulmyers haand findes nu i »Mélanges de Colbert«)¹. Den er altsaa samtidig med »testamentet« og udtrykker (i Paulmyers udformning) Sehesteds argumentation overfor Colbert og Lionne paa den tid, da han meddelte abbéen sine tanker om den rette nordiske politik. Last, not least nævner hverken Fahlborg eller Landberg, hvor nøje testamentets tankegang hænger sammen med udtalelser af Sehested i »skandinavisk« retning, som kan følges helt tilbage til 1647, og som fra 1660 atter og atter fremsættes, naar den danske statsmand staar over for svenske kollegaer. At han først i »testamentet« vovede at fremsætte denne tankegang rent og uden forbehold for kong Frederik III., skyldtes ikke, at den ydrepolitiske situation da var i visse henseender anderledes end før, men den enkle aarsag, at han, da abbéens breve naaede kongen, var hinsides al jordisk kritik og forargelse.

Hannibal Sehesteds nordiske forbundsplaner var visseelig ikke nogen »konjunkturföreteelse«. De udtrykte essensen af et langt livs politiske erfaring og de laa bag hele den diplomatiske aktivitet, som Sehested 1661—66 udfoldede — ogsaa det dansk-franske forbund af 1663. De bundede i hans rodfæstede mistro til, at Danmark nogen sinde ved sine egne vaaben eller ved nogen stormagts hjælp kunde erobre de skaanske provinser tilbage, i hans finansministerielle had til den store staaende hær, som udsugede landets marv, og i hans ønske om at bringe Danmark—Norge økonomisk i vejret. Ikke mindst det sidste punkt bør betones meget stærkt. Sehested var lige siden sin norske statholdertid dobbeltrigets mest konsekvente og energiske merkantilist. Den modstander, som den danske kraft i første linie skulde samles imod, var det nederlandske handels-supremati i Østersøen og Norge. Og her var Sverige sammen med England den naturlige forbundsfælle. At vise rigtigheden af det her sagte er identisk med den opgave at skrive den sehe-

¹ Landberg retter Fahlborgs misforstaaelse, at et senere memoire skulde stamme fra en dansk pen (s. 51, n. 2), men har oversat P. W. Beckers rigtige formodning om, at forfatteren er Paulmyer (Becker: Samlinger I, 433, n. 1).

stedske ydrepolitiks historie paa grundlag af det samlede arkivmateriale. Det maa imidlertid gøres i anden sammenhæng.

Landberg bemærker i en note til sin skildring af Johan Gyllenstiernas forhandlinger i København i foråret 1680: »Det interskandinaviske läget i handelspolitisk avseende vore værdt en særskild utredning, som djupare kunde belysa de här behandlade politiska brytningarna« (s. 155, n. 3). Det er næppe uretfærdigt at sige, at Landberg i det hele ser for meget bort fra det merkantilpolitiske islæt i tankegangen hos baade de danske forbundsvenlige statsmænd og hos Gyllenstierna. Sehested skød revanchetanken, om hvis uigennemførlighed han blev stærkere og stærkere overbevist, tilbage for tanken om, at de nordiske stater i saa stort et omfang som muligt skulde hjælpe hinanden til at faa handel og skibsfart paa de dem omgivende have i deres hænder. Hans søstersøn Jens Juel var hovedmanden i sin tids danske merkantilisme. Ogsaa hos Gyllenstierna klinger den merkantilistiske streng meget stærkt. Der kan for resten i denne forbindelse mindes om, at A. D. Jørgensen udkastede den formodning, at Juel over for Griffenfeld er optraadt som en formidler af sehestedske ideer. Er det tænkeligt, at han, som i tiden 1662—74 gang paa gang var dansk repræsentant i Stockholm, har spillet en lignende rolle over for Gyllenstierna? Desværre er det vel et punkt, hvorom kilderne tier.

Landberg indfører Gyllenstierna paa skuepladsen, da han i sin skildring af de dansk-svenske allianceforhandlinger 1673 naar til den raadsdebat i aug. s. a. om det danske allianceprojekt, i hvilken Gyllenstierna fandt sig foranlediget til at indtage en fra sine raadsfæller afvigende særstilling. Landberg betoner meget stærkt det, som i Gyllenstiernas herved foranledigede skrivelse til Karl XI. af 27. aug. giver udtryk for den traditionelle svenske mistillid til Danmark. Denne mistillid var saare vel begrundet, og Gyllenstierna havde baade fra det ene og det andet synspunkt set al mulig anledning til her at markere sin enighed med raadsflertallet. Men der bør uden tvivl lægges et større eftertryk paa, at vi her, saa vidt vides, for første gang siden 1660 ser en svensk statsmand alvorligt betænkt paa at betone

de nordiske fællesinteresser, og det i ord, som vidner om en stærk personlig grebthed af en saadan tankegang. Gyllenstierna fremhæver for sin konge, at det vilde være »fast otroligt vad för ansenlige förmåner både det evangeliske väsendet så väl som bägge rikena och deras commercier tillväxa kunde, ifall bägge nordiske konungar med ett ouplöseligit vänskapsband stode att förknippas«. Det »evangeliske væsen« spillede en mindre fremtrædende rolle hos Sehested og Juel end hos Svenskeren, der maaske her var bestræbt paa at vise den gustav-adolfske tradition sin skyldige reverens. Men det kommercielle moment gør sig samtidig stærkt gældende. Saaledes fortsætter Gyllenstierna: »Commercierne, vilka uti en välbestält estat billigt för det dyrbaraste skattas, söker England och Holland på sätt och vis, som för detta hansestäderna hava gjort, att draga under sig, förindrandes på allt maner bägge kronor (och Sverige så mycket mera som de för dess tillväxande makt större fara draga) att icke med lika frihet kunna de övriga världenes delar besegla«. Naar Landberg vender sig mod den ældre fortolkning af disse udtalelser som vidnende om »ett skandinavistiskt uppfattningssätt kontrasterande mot de övriga rådsherrarnes åsikter«, har han for saa vidt ret i at sige, at synspunkterne ikke er originale. Mindre rammende er hans betegnelse af dem som »helt enkelt ett lödigt uttryck för den i princip allmänt erkända tanken om nyttan i och för sig av varaktig gemenskap mellan de nordiska rikena« (s. 84). Ti ingen anden svensk statsmand vides at have fremsat tanken i denne formulering. Det afgørende er, at en svensk nu følte sig kaldet til talerør for en sandhed, som aarhundredets største danske statsmand havde efterladt som sit politiske testamente. At Gyllenstierna med et suk erkender, at et saadant venskab var snarere »till att önska än formoda«, betager ikke hans udtalelser deres karakter af overbevisning. Som alle andre Svenskere nærde han en velbegrundet mistillid til den danske regerings inderste hensigter og fastholdt derfor baade forsvarsforbundet med Gottorp og de hemmelige aftaler vedrørende Danmark i det svensk-franske forbund af 1672. Men han var rede til at forsøge gen-

nemført et forbund »av vad ringa värde han än vara kunde« til »commerciernas befordrande« (s. 85).

Sit ønske om et forbund, der i første linie skulde være »till commerciernas befordrande«, fastholdt Gyllenstierna, da han nogle aar senere stod som leder af sit lands udenrigspolitik. Her er ganske utvivlsomt, lige som hos Sehested, tale om en overbevisning og en sindsretning, som vedblev at ligge bag den svenske statsmands indstilling overfor »den aktuella politikens krav«, dem, hvis dominans Landberg fremhæver saa stærkt, og som naturligvis hverken danske eller svenske statsmænd af realpolitisk støbning kunde undlade at regne med.

Hvor afgørende en rolle det merkantile moment spillede i Gyllenstiernas ydrepolitiske tænkning, træder ogsaa frem i den mærkelige samtale, som han i jan. 1675, efter at Wrangels tropper var rykket ind i Brandenburg og man kunde vente et dansk angreb paa Sveriges vesttyske besiddelser og paa Skaane, havde med den brandenburgske gesandt i Stockholm Chr. v. Brandt. Landberg omtaler udførligt denne episode, hvortil kilden er Brandts brev til kurfyrsten af 24. jan. (3. febr.) 1675 (Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg, XVII, 1901, 371 ff.). Gyllenstierna udtalte i denne samtale, at det var bedst for Sverige at miste Pommern, Bremen og Verden og raadede kurfyrsten til at koncentrere sin hovedaktion mod Bremen. Landberg kan have ret i, at hans optræden ved denne lejlighed grænsede til landsforræderiet, selvom hans hensigt utvivlsomt ikke var »i djupaste mening antisvensk«. Muligvis har han ogsaa ret i sin formodning, at Gyllenstierna ved sine raad til fjenden ønskede at afværge et direkte angreb paa Pommern og ved svenske nederlag i Nordvesttyskland gøre en fredsslutning nødvendig, før Danmark engagerede sig i kampen. Helt tør man vel heller ikke se bort fra et ønske hos ham om at se sin modstander rigskanslerens franske politik kompromitteret hurtigst og grundigst muligt. Men den dybestliggende drivkraft bør søges i den tankegang, som fik udtryk i hans motivering til Brandt, og som Landberg burde have fremhævet langt stærkere,

end han gør det i sit ganske korte referat (s. 98). Man ønskede i Sverige almindeligt, sagde Gyllenstierna, at Pommern og Bremen »nur verloren ginge, weil sonst das Königreich Schweden in alle auswärtige, absonderlich Französische Händel sich würde mischen müssen und also nimmer zu einem rechten Aufnehmen kommen können . . . Die Commerciën wären durch sonderbaren Fleiss und Vorsorge schon ziemlich in Schwung gebracht, nun aber würden sie ganz wieder hinfallen, und die Million Reichsthaler, so der König in Frankreich dem König in Schweden als ein jährliches Subsidium verspräche, würde er an den Zölln und Imposten nicht alleine, so lange der Krieg währete, sondern auch viel Zeiten hernach doppelt verlieren, zu geschweigen, was das ganze Land und ein jeder Particulier durch den Verlust und Ruin der Commerciën leiden würde« (Urk. u. Actenst. l. c. 372).

Mere rammende — man tør sige med et desperationens klarsyn, som ukaldet leder tanken hen paa den danske statsmand, som i aarene nærmest efter 1660 tumlede med det lemlæstede Danmarks livsproblemer — er det svenske stormagtsimperiums og den til dets opretholdelse knyttede politiks Achilleshæl næppe blevet fremhævet af nogen svensk statsmand. En stadig fare for at inddrages i de europæiske stormagtskonflikter, en tyngende militærbyrde, en statshusholdning og en politik, som modvirkede og drog kræfterne bort fra landets »rechtes Aufnehmen«, d. v. s. en stærk og støt økonomisk udvikling i pagt med merkantilismens verdensevangelium — det var prisen, som Sverige maatte betale for at være stormagt i Tyskland. Gyllenstiernas ord om de svenske provinser i Tyskland rummer i øvrigt en interessant kommentar til Paulmyers paa Sehested byggede udtalelse om, at »les Svedois n'ont rien a perdre que quelques provinces de conquete en Allemagne, dont ils ne tirent pas de quoi entretenir leurs garnisons; ce qui fait que les veritables Svedois n'en regretteraient pas tant la perte que plusieurs pensent.« (Thyra Sehested II, 492). Der kan i denne forbindelse mindes om, at Gyllenstierna ved begyndelsen af fredsforhandlingerne i Lund 1679 i en samtale med den danske forhandler

grev Anton af Aldenburg stillede Danmark erhvervelsen af Bremen i udsigt. Han vendte ganske vist ikke siden tilbage her-til, saa lidt som han bekræftede Aldenburgs (lidet sandsynlige) formodning om, at Sverige i vederlag vilde kræve Norge (Landberg l. c. 115 f.). Men man er berettiget til den formening, at han saa med en vis skepsis paa værdien af de svensk-tyske besiddelser, i alt fald, hvad Vesttyskland angaar. Derimod er det ikke udelukket, at han har ønsket en udvidelse af det svenske omraade overfor Rusland (og maaske i Østtyskland; sml. Landberg 118, 131), hvad der ikke medførte nogen større fare for konflikt med Danmark, ikke behøvede at inddrage Sverige i fransk-tyske konflikter og kunde give det nye vigtige kommercielle støttepunkter.

Krigens udfald blev gunstigere for Sverige, end Gyllenstierna i mørke øjeblikke havde tænkt sig. Men grundtrækkene i den tankegang, vi har lært at kende, forblev de samme, da han ved fredsslutningen i Lund i sommeren 1679 paa ny stod over for danske forhandlere.

Ogsaa her lægger Landberg en afgørende vægt paa de træk, som viser Gyllenstiernas afhængighed af traditionelle svenske synspunkter. Han fremdrager hans brev af 7. juli 1679 til den svenske gesandt i Paris Bielke, som indeholder en plan til en svensk, af Frankrig og andre magter støttet besættelse af Holsten og Jylland for at tvinge Danmark i knæ. Hovedmotivet var imidlertid, som Landberg ogsaa indrømmer, hans frygt for, at Danmark ved de i Paris førte fredsforhandlinger skulde skaffe sig de vilkaar, bl. a. betydelige landerhvervelser fra Sverige, som det danske diplomati stred for til det sidste. Og naar Landberg i den nævnte plan finder slægtskab med Karl Gustavs holdning over for Danmark, overser han, at Gyllenstiernas politik her er bestemt ved defensive, ikke aggressiv-expansionistiske motiver. Der er en væsensforskel til stede mellem den og Karl Gustavs sindsretning 1657—58, »Roskildementaliteten«.

Landberg fremhæver ogsaa meget stærkt — med udgangspunkt i undersøgelser af H. Park, der aabenbart har spillet en stor rolle for hele hans indstilling — at Gyllenstierna under

Lundeforhandlingerne paa ingen maade var til sinds at give Danmark frie hænder over for Gottorp. Allerede M. Höjer (»Öfversigt af Sveriges yttre politik under åren 1676—1680«, 1875, 118 f.) havde bemærket, at Gyllenstierna i tiden før Lundeforhandlingerne viste stor iver for at genoprette den svenske ledelse af Gottorps politik, som truedes af antisvenske tendenser ved hertugens hof. 13. juni 1679 tilraadede han i brev til Karl XI. at søge at faa afskediget to statsmænd i hertugens tjeneste, som syntes at arbejde paa at »återbringa förtroendet emellan det danska og holsteinska huset, varav någon vidlöftighet åter förorsakas kunde«. En erfaren svensk officer burde sendes til Gottorp for at hjælpe hertugen med reorganisation af hans fæstnings- og hærvesen. I det førnævnte brev til Bielke i Paris af 7. juli 1679 betonedede han ogsaa, at hertugens interesser burde varetages. Fællesregeringen maatte ophæves og hertugen have lige saa mange fæstninger i hertugdømmerne som kongen af Danmark (sml. Landberg 140—42). Höjer saa i alt dette »en nödfallsutväg under den icke önskade förutsättning, att Danmark vägrade restitution av erövringerne och avböjde en uppriktig vänskap med Sverige« (l. c. 142). Herimod indvender Landberg, at Gyllenstierna ogsaa i den følgende tid var bestræbt paa at sikre Gottorp militært under svensk ledelse i overensstemmelse med og i direkte fortsættelse af de svensk-gottorpske forbundstraktater af 1661 og 1674 (se instruxen til B. C. Wangelin af 30. aug. 1679 og de følg. svensk-gott. forhandl. l. c. 142 ff.).

Ved bedømmelsen af Gyllenstiernas holdning i den gottorpske sag er det nødvendigt at holde sig de vilkaar for øje, under hvilke han førte sine forbundsforhandlinger med de danske. Landberg har fremhævet den allerede af Höjer bemærkede omstændighed, at Gyllenstierna først i sept. 1679, da disse forhandlinger havde staaet paa i over en maaned, gav Karl XI. meddelelse om dem, og da fremstillede sagen, som om allianceplanen faa dage forinden var fremsat fra dansk side. Landberg søger forklaringen i Gyllenstiernas frygt for, at kongen skulde stille sig afvisende, irriteret af de ublu danske krav ved freds-

underhandlingernes begyndelse og den lidet tiltalende udsigt til en fredsslutning i Paris, sandsynligvis tillige i hans frygt for, at enkedronning Hedvig Eleonora skulde faa nys om sagen i utide og modvirke den hos sin søn, urolig for, at en dansk-svensk tilnærmelse skulde blive til skade for hendes broder hertugen af Gottorp (s. 133). Dette er sikkert rigtigt, men Landberg glemmer samtidig at betone, hvor bundet Gyllenstierna netop i Gottorpspørgsmaalet maatte være af kongens og dronningens sympatier og synsmaader. Baade af slægtsfølelse og dynastiske prestigehensyn var de fast besluttede paa ikke at svinge morbroderen og broderen, og Gyllenstierna kunde, i alt fald indtil videre, vanskeligt undlade at indrette sin politik herefter.

Fra dansk side fremsattes 5. sept. et forslag til en biartikel i traktaten, hvori Sverige lovede hverken direkte eller indirekte at blande sig i kongen af Danmarks »domestique« affærer med hertugen af Gottorp og Hamborg. En klausul af denne art blev ogsaa trods modstand fra svensk hold indsat i traktatens § 4, men Gyllenstierna drev igennem, at hertugen af Gottorp ikke direkte nævnedes. Karl XI. var betænkelig ved klausulen, men trøstede sig med, at hertugens sikkerhed kunde bevares »genom en god interpretation«, da hans interesse umuligt kunde betegnes som »domestique eller particulier affairer« (s. 135). Overfor de danske forsikrede Gyllenstierna gentagne gange, at Sverige ikke vilde lægge nogen hindring i vejen for Danmarks gottorpske politik. Han erklærede, at hans holdning blot dikteredes af ydre prestigehensyn over for Europa og hensynet til enkedronningen, som særlig havde lagt ham hertugens sag paa hjerte. »Han svor og bandede meget, at Gud ham evindeligen skulde straffe, om kongen af Sverige nogen tid i sine dage mere dermed agtede at befatte sig, og at den alliance, som Sverige engang med Gottorp havde gjort, var ikke ærligt gjort af Sverige, men at cancelleren (M. G. de la Gardie) den tid saaledes havde dirigeret« (M. Weibull: *Freden och förbundet i Lund, Nord. Tidskr. 1870, 45; Landberg 125*).

Disse ord synes unægtelig at lyse af uoprigtighed, set paa

baggrund af de af Park og Landberg fremdragne samtidige svensk-gottorpske forhandlinger. Men bliver forholdet helt det samme, naar vi drager det skel, som maa drages, mellem en af kongehusets holdning i øjeblikket nødvendiggjort politik, og Gyllenstiernas personlige syn paa sagen? Man kan her nævne en udtalelse, som Gyllenstierna 17. juli havde ladet falde til de danske forhandlere, da han for alvor tog ordet for en af Frankrig uafhængig nordisk samvirken, som gjorde de to riger til ene-herrer over Østersøproblemerne's løsning. Man kunde i saa fald bringe hver sine naboer til ræson (G. nævnte for Sveriges vedkommende »Moskoviterne«), hvorved lettelig et eller andet land kunde erholdes og hertugen af Gottorp derved »esloigneras« (d. v. s. fjærnes fra hertugdømmerne mod vederlag andetsteds), hvad den svenske enkedronning gerne skulde se (Landberg 118, Weibull 28). Lad være, at tanken ikke videre udførtes af ham — det var jo fremtidsmusik — saa rummer den dog en antydning af, at Gyllenstierna ikke var ubetinget bundet til den traditionelle svensk-gottorpske politik's baner, at han ikke var uvillig til, hvis det dansk-svenske forbund stod sin prøve, og omstændighederne muliggjorde det, at slaa ind paa andre veje i Gottorpsagen. Indtil da turde der imidlertid baade af hensyn til det svenske dynastis bestemte ønsker og for at hindre Danmark i »att aktualisera den ömtåliga frågan« (Landberg 147) til skade for nordisk samvirken paa andre felter, ikke afviges fra den vante politik. Landberg har ret i, at det ny forbund derved blev »hårt belastat på sin ömtåligaste punkt«, men naar han synes at mene, at det stod i nogen, det være sig en nok saa »skandinavisk«-sindet, svensk statsmands magt i øjeblikket at finde en paa samme tid med dette forbund og med de to nordiske dynastiers indbyrdes skarpt modsatte Gottorppolitik mere overensstemmende løsning end Gyllenstiernas, gør han utvivlsomt denne uret.

Det bringer overhovedet en skævhed ind i dommen over Gyllenstierna, naar man, som Landberg, lægger eftertrykket paa de punkter, hvor den svenske statsmand fulgte de hensyn, som det svenske omraades sikkerhed, det svenske kongehus' ønsker

og den nødvendige mistillid til det danske kongehus' ydre-politiske stræben og tendenser gjorde ufravigelige. En nordisk forbundspolitik maatte krydse sig frem mellem vanskelige skær, nu som i Sehesteds tid. Det betydningsfulde er, at Gyllenstierna saa, som Sehested havde set det, at fremmede magter ikke vilde tillade det ene af de nordiske riger at faa et afgørende overtag over det andet, og at de stadige indbyrdes tvister og krige lagde en lammende haand paa rigernes økonomiske udvikling. I handels- og toldmæssig henseende mødte nu, som i 1660'erne, en selvstændig nordisk politik Nederland som den vigtigste modstander. Generalstaterne stillede ved forhandlingerne med Sverige om en ny handelstraktat 1679 saadanne fordringer, at man fra svensk side betegnede den forhadte, 1667 ved engelsk hjælp ophævede elucidationstraktat som gunstigere. Samtidig havde Danmark en lang række berettigede krav og klager at gøre gældende i Haag. Og begge landes udenrigshandel var i krigsaarene kommet for største parten i nederlandske hænder. Nu, som i 1673, dannede det kommercielle moment hoveddrivkraften i Gyllenstiernas nordiske forbundsplaner (sml. Weibull 26 ff., Landberg 118). Hans grundtanke kan formuleres som en deling af det kommercielle »dominium maris Baltici« mellem Sverige og Danmark med udelukkelse af enhver fremmed politisk indflydelse i de nordiske farvande. De skulde sikre hinandens frihed til at tage told, hvor de ønskede det, og give hinandens undersaatte toldfordele frem for andre nationer. Det var i og for sig i god overensstemmelse hermed, naar Gyllenstierna afslog det danske ønske om ophævelse af den gamle svenske toldfrihed i Sund og Bælt, samtidigt med at han gav de danske samme toldfrihed i Nyen, Narva, Riga og Reval som de højst privilegerede svenske skibe og det dansk-ostindiske kompagni endnu større toldbegunstigelser for dets til Stockholm førte varer.

Naar den merkantile samvirken, som forudsattes i disse og andre bestemmelser (om møntlighed, en fælles navigationsakt, fælles konvojering af handelsskibe i fart vesterpaa m. m.) ikke kom i stand, var skylden ikke Gyllenstiernas, men beroede paa

den modstand, som rejstes fra dansk side — en modstand, der sikkert, som Landberg bemærker, nok saa meget dikteredes af almindelig politisk mistillid til Sverige som af reale aarsager (s. 155). Christian V. viste, hvilke hensyn der for ham var de udslaggivende, da han ved meddelelsen om, at han ikke kunde opnaa en udtrykkelig svensk garanti for frie hænder mod Gottorp, forlangte de handelspolitiske artiklers behandling udsat og i forbundets art. 5, hvorefter kongerne skulde bistaa hinanden og i nødsfald træde i aktion i overensstemmelse med det sluttede forsvarsforbund, hvis nogen fremmed stat dristede sig til at tilrive sig noget »dominium over begge landes regaler, højheder eller rettigheder og disponere over bestaaende eller fremtidige toldsatser eller skibsfriheder, som kongerne gav egne eller andres undersaatte«, samt vilde »regulere kommercierne« efter eget forgodtbefindende, fik indsat en tilføjelse om, at kongerne i disse spørgsmaal skulde raadføre sig med hinanden og intet foretage uden efter fælles beslutning. Landberg siger rammende, at Danmark herved »s. a. s. låste det nederländska problemet för svenskarna« (s. 129). Trods denne Danmarks holdning fik Gyllenstierna imidlertid opsat den ratifikation af de svensk-nederlandske freds- og handelstraktater, som raadets flertal tilraadete Karl XI., og Landberg skylder beviset for, at han, under forudsætning af et tilfredsstillende svensk-dansk samarbejdes etablering, »rimeligtvis icke varit beredd att tråda upp till försvar också för Danmarks speciella krav på Holland« (s. 156). De to landes mellemværende med handelsrepublikken var jo i væsentlige henseender to sider af samme sag.

Da Gyllenstierna i febr. 1680 kom til København for at faa ordnet en række af de spørgsmaal, som var blevet opsat ved traktatafslutningen i Lund i sept., slog en bølge af dansk kulde og mistillid til Sverige ham i møde. Den skyldtes i første linie dettes holdning i det gottorpske spørgsmaal. Den umuliggjorde foreløbig baade en mere intim handelspolitisk samvirken og den fælles traktatafslutning med Frankrig, som var forudsat i Lundeforbundet. Allerede i Lund havde man i øvrigt fra dansk side ladet den franske gesandt Feuquières vide, at man ikke

var til sinds at støtte Gyllenstiernas krav om, at Ludvig XIV. ikke maatte indgaa forbund med tyske fyrster i de sachsiske og westfalske kredse og skulde forpligte sig til at yde hjælp, hvis en af de nordiske konger blev angrebet i sine rettigheder m. h. t. told og handel. Det var fransk hjælp mod Gottorp og Sverige, ikke en nordisk enhedsfront mod Nederland og mod fransk indblanding i Nordtysklands forhold, der var Christian V.s fremtidsmaal.

Landberg indrømmer, at Lundeforbundets handelspolitiske bestemmelser »hade en syftning utöver stundens krav, och detta tyder på, att hela alliansen för Johan Gyllenstierna, trots allt, varit mer än en konjunkturmässig plan« (128). Naar man, som det her er forsøgt, ser hen til ældre udtalelser af Gyllenstierna, som viser, hvorledes den nordiske forbundstanke havde sit grundlag i hans syn paa det svenske riges vilkaar som helhed, ikke mindst i handelspolitisk og almen-økonomisk henseende, tør man forme denne opfattelse mindre reserveret, end Landberg gør det. Hans udførelse af tanken stødte paa store vanskeligheder, især fra dansk side. Kort efter sin hjemkomst fra Københavnsrejsen døde han. Hans efterfølger Bengt Oxenstierna betegnede forgængerens politiske ideer som »chimærer« og troede ikke et øjeblik paa nytten af en nordisk tilnærmelse. Snart stod Sverige og Danmark—Norge inden for hver sit af de to europæiske alliancesystemer, og det lykkedes Oxenstierna sammen med England—Nederland og Brandenburg—Lüneburg at hindre Christian V. i at sætte sine planer mod Gottorp og Hamborg igennem. Ikke desto mindre kom det tidspunkt, da selv han under omstændighedernes tryk maatte gaa med til en fællesnordisk ydrepolitisk aktion for at hævde de to landes handelsfrihed over for sømagternes og deres kaperes overgreb. De nordiske neutralitetstraktater af 1691 og 1693 tvang sømagterne til hensyntagen i saa henseende, den sidste (der fastsatte fælles konvojering) bidrog vistnok desuden til at skaffe Sverige en gunstig opgørelse m. h. t. dets erstatningskrav over for Nederland. Det er ubestrideligt, at disse traktater var i 1679-forbundets aand, og at de var til nytte for begge riger. Om

Gyllenstierna, hvis han havde levet, vilde have formaaet at gennemføre et større maal af nordisk handels-politisk samvirken og en varig løsning af det gottorpske problem, kan ikke afgøres. Landberg gaar ud fra, at han — »den hänsynslöse spelaren, skicklige konjunkturpolitikern och nästan nervöst uppslagsrike systemskaparen icke gärna kan tänkas ha trampat samma stråt som den balanserade, erfarne och segt målmedvetne jämviktssystematikern . . . Vilken ledning av Sveriges utrikespolitik, som varit »bäst«, bör förvisso en historiker av flera skäl avstå från att söka uttala sig om« (s. 161). Den sidste bemærkning kunde Landberg egentlig have sparet sig, ti, saaledes som han opstiller antitesen — vejende mod hinanden de to statsmænds forskellige aandspæg, ikke deres forskellige syn paa svensk politiks konkrete problemer — har han jo allerede besvaret spørgsmaalet paa sin maade. Der kan imidlertid ikke være tvivl om, at hans karakteristik af Gyllenstierna, som den her formes, øver uret mod den af de to, som ubetinget var den rigest begavede og den videst skuende, og at han i det hele savner blik for, i hvor høj grad den store svenske statsmands nordiske forbundspolitik havde rod i en overbevisning.

Konstantin den Store i Lyset af den nyeste Forskning.

Af

Hal Koch.

»Una demum Constantini oblivio
est humani generis occasus«.

(Nazarius rhetor).

De sidste Menneskealdres historiske Forskning har i høj Grad øget vort Kendskab til Senantiken og hele den interessante Periode, som danner Bindeleddet mellem Oldtid og Middelalder. Arkæologerne fremdrager stadig nyt Materiale — ikke mindst de talrige ægyptiske Papyrusfund er værd at nævne — og Historikere og Philologer, Religions-, Kirke- og Retshistorikere har